

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi -
International Journal of Social Sciences Academy, Yıl 2, Year
2, Sayı 3, Issue 3, Haziran 2020, June 2020.
e issn: 2687-2641

ARAP ve KAZAK TÜRK ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI VE ANLAM BENZERLİKLERİ

COMPARISON OF ARABIC AND KAZAKH TURKISH PROVERBS AND THEIR
MEANING SIMILARITIES

Gulgul KANSEİTOVA

Doktora Öğrencisi,
Süleyman Demirel
Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü,
Isparta/Türkiye.
Phd., Suleyman Demirel
University
Department of Turkish
Language and
Literature,
Isparta/Turkey.
guljumabek79@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-
4668-560X

Nurzhan PARPIYEV

Doktora Öğrencisi,
Süleyman Demirel
Üniversitesi, İslami
Bilimler Fakültesi, Arap
Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Isparta/Türkiye.
PhD student, Suleyman
Demirel University,
Department of Basic
Islamic Sciences, Arabic
Language and Balagat,
Isparta/Turkey.
nurjan74kz@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-
9651-2809

Eleonora KANSEİTOVA

Okutman, Abay
Üniversitesi,
Almati/Kazakistan.
Instructor, Abay
International
Pedagogical University.
Almaty/Kazakistan.
azhar_aiyat@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-
3272-783X

Makale bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Mayıs / 30 May

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Haziran / 15 June

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / 25 June

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Kanseitova, G., Parpiyev N. & Kanseitova, E.
(2020). Arap ve Kazak Türk Atasözlerinin Karşılaştırılması ve Anlam Benzerlikleri. *USBAD
Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2(3), 391-415.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Dilbilim alanında atasözlerinin kullanımına diğer ülkelerin önem verdiği kadar Kazak Türkleri ve Arap ülkeleri de önem vermektedir. Atasözleri halkın tarihini, yaşamını, sosyal hayatını göstermektedir. Toplumun yaşama bakışı, keyfi, sevinci, acısı atasözlerinde geniş yer tutmaktadır. Halk bu sözler aracılığıyla tecrübelerini güzel, anlaşılır bir dille bugüne dek getirmiştir. Atasözleri cümle yapısının basitliği, anlamının doğruluğu, söyleniş kolaylığı ve etkileyicilik gibi özellikler taşımaktadır. Atasözleri her zaman şart cümlesi ya da emir kipinde oluşturulur ve romantik özellikler içermez. Atasözleri sadece bir devrin meyvesi değildir. Onlar halkın geçmişiyle bağlantılıdır. Atasözleri içerdiği anlamına göre her devirdeki tarihi olayları, halkın gelenek-göreneklerini ve yaşamını temsil etmektedir. Dolayısıyla atasözleri ulusal karakter taşımakta ve zengin anlamlar içermektedir. Atasözleri halkın yaşamı, sosyal hayatı, tecrübesi ve emeklerinden meydana geldiğinden konuları da çeşitlidir. Halkın yaşamı, gelenek-göreneği, yaşama bakışı, mesleği, işi, sevinci, acısı, yetiştirilme tarzı, eğitimi kısacası halk yaşamının bütün gerçekleri ve ayrıntıları atasözlerinin esas konularını oluşturmaktadır. Son zamanlarda atasözleri, dilbilimin ayrı bir dalı olarak da araştırılmaktadır. Bu araştırmalarda atasözleri bazen bir dilin sınırları içinde bazen de iki veya daha çok akraba ve akraba olmayan diller boyutunda da araştırılarak, onların sözcük-dilbilgisi, sözcük-üslup, mantık-cümle bilgisi gibi özellikleri açısından karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırmalı atasözleri incelemesi olan bu makalede, Kazakça ve Arapça atasözlerinin kökenleri, dil bilgisi yapıları, sözcük ve anlam özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, Kazak atasözleri, Arap atasözleri, karşılaştırmalı edebiyat, Halk Edebiyatı, gelenek

Abstact: Kazakh Turks and Arab countries give the importance to the use of the proverbs in linguistics as much as much as other countries do. Proverbs illustrate the history, life and social life of the people. Society's attitude towards life, enjoyment, joy, and suffering are placed in proverbs. The people have brought up to present their experiences in a beautiful and understandable language through these words. Proverbs carry out the features such as simplicity of the sentence structure, accuracy of meaning, easiness of pronunciation and impressiveness. Proverbs are always created in conditional or imperative mode, and they do not contain romantic features. Proverbs are not the fruit of just one era. They are connected with the people's past. According to the meaning of the proverbs, they represent the historical events in every era, the traditions and customs and life of the people. That is why, proverbs carry out the national character and reach meanings. Since the proverbs are occurred from the people's life, social life, experience and labor, they consist of various subjectcs. Proverbs discuss the subjects such as people's life, tradition-custom, view of life, profession, job,

joy, pain, upbringing style, education, shortly all the facts and details of public life are mentioned in the proverbs. Recently, proverbs have been researched as a separate branch of linguistics. In this study proverbs are compared in the context of the word-grammar, word-style, logic-sentence knowledge, by researching proverbs sometimes within the limits of a language, sometimes within two or more relatives and non-related languages. In this article, which examines comparative proverbs, the origins, grammatical structures, vocabulary and meaning features of Kazakh and Arabic proverbs are analyzed.

Keywords: Kazakh Turks, Kazakh proverbs, Arab proverbs, comparative literature, Folk Literature, tradition

GİRİŞ

Türk atasözlerine ilk defa V-VIII. yüzyıllarından bugüne değin gelen Orhun-Yenisey ve Talas Türk yazı anıtlarında rastlanmaktadır. Orhun Yazıtlarında “Uzak olursa kötü hediye verir, yakın olursa iyi hediye verir; Baş eğitmek dizini çöktürmek demektir; Tonıkökte ise inceyi ayakla basmak kolay; Vicdan ölümden beterdir” vb. atasözlerini görmekteyiz.

VIII. yüzyılda yaşayan Dede Korkut’tan kalan “Kitab-ı Korkut” adlı çalışma sadece Kazaklarla ilgili değil, bütün Türk halklarıyla ilgili ortak çalışmadır. Bu eserde “Komşu ücreti – Tanrı ücretidir; Başında servet olmazsa baba malından ne hayır; Kibri Tanrı sevmez; Annenin hakkı – Allah’ın hakkıdır” vb. sözlere rastlayabiliriz. Dede Korkut’un yeni nesillere bıraktığı eğitimi ve terbiyeli vecizelerini günümüzde de kullanmaktayız.

1105-1167 yıllarında Türkistan şehrinde yaşayan Hoca Ahmet Yesevi, “Divan-ı Hikmet” çalışmasında akrabalık, kardeşlik, insani duygular, inanç, iyi kalplilik gibi değerler hakkında bilgiler verir. ‘Dinleyenleri sev, cimrilerden uzak dur; cahilleri ümit etme, onlar seni anlamaz.’ vb. şiir satırları halkımızın atasözlerinin başlangıcı olarak kabul edilebilir (Gabdulin, 1996: 155).

Balasagunlu Yusuf’un doğruluğa çağıran, terbiye verici, her satırı öğüt dolu “Kutadgu Bilig” adlı çalışmasında 1200’den fazla öğüt söz vardır. “Diline dikkat et, başın beladan uzak olur (Şarbatov, 1968: 250); Sopa etten, laf kemikten geçer; Sopa acısı geçer, laf acısı kalır” vb. talimat verici vecizeli sözlerin günümüzde de kullanılmasını X. yüzyıla kadar dayandırabiliriz.

Kaşgarlı Mahmut, bütün Türk soylu milletin ortak hazinesine dönüştürdüğü *Divan-ü Lügat-it-Türk* adlı kitabında, "Ben bu kitabı vecizeli sözler, atasözleri, şiirlerle süsleyip alfabeye göre düzenledim" diyerek iki yüz yetmiş atasözünün açıklamasını yapmıştır. Bu kitapta yer alan altmış atasözü hiç değiştirilmeden çağdaş Kazak dilinde halen kullanılmaktadır. "Ateş kancası uzun olursa, elin yanmaz" atasözü "Yardım edecek çocuk çocuğu olan insan rahat yaşar" anlamında kullanılmıştır. "Kırdaki sülünü avlayacağım diye, evdeki tavuğunu unutma" atasözünde "Olmayacak şeyi arayacağım diye elinde olanı kaçırma ya da kaybetme" diye öğüt verilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un kitabında "Efendi olmak istersen alçak gönüllü ol; Karnı aç her şeyi yer, karnı tok aklına ne gelirse onu söyler"; "Kişi alacası içinde, at alacası dışında"; "Beş parmak aynı değil"; "Delik boncuk yerde kalmaz" vb. birçok atasözüne rastlayabiliriz. Bu çalışmadaki atasözleri anlam olarak Türk soylu halkların dili, terbiyesi, gelenek-görenekleri, batıl inançları hakkında çok malumat vermekle beraber "eskinin gözü" olarak sayıldıkları için Türk soylu halkların hikmetlerinin de birbirine benzediğini göstermektedir. Türklerin dillerini, yazılı anıtlarını, ağız edebiyatını, gelenek- göreneklerini, yaşamını karşılaştırarak araştıran, arkasında çok değerli hazine bırakan ilim adamı V. V. Radlov'un "Türk dillerinin sözlüğü" adlı eserinde yedi bin beş yüzden fazla deyim rastlansa da onun üç binden fazlası atasözünden ibarettir. "İyiliğe iyilik yapmak her kişinin işidir, kötülüğe iyilik yapmak er kişinin işidir"; "Bal tutan parmağını yalar" gibi atasözleri o zamandan beri kullanılan mirastır (Canibekov, 1959: 337). Türk sözlüğündeki atasözleri asırlar boyunca özenle seçilmiş konularla beraber insanın hayatında, günlük yaşamında, sosyal durumlarda karşılaşılan değişime, tarihin anlam taşıyan olaylarına karşı da söylenmiş hikmetli sözlerdir.

Zhalair boyundan çıkan orta asırda yaşayan Kadyrgali bi Kosymuly Zhalairi "Zhamig at-Tauarikh" (Vakayiname Derlemesi veya Şecere derlemesi) vakayiname kitabı, eski Kazak dilinin ilk yazılı anıtlarından biridir. Kitap Nuh Peygamberden başlayarak Türk halklarının eski tarihini söz konusu edip Kazakların atasözlerine yer vermiştir. Kazak atasözlerinin çoğu sözlü olarak yaygınlaşıp halk ağzında yer edinmiştir. Bu sözler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplanıp yazılı hale getirilmeye başlanmıştır. B. Adambaev'a göre Kazak atasözlerini yazılı hale getiren ilk kişiler Ş. Ualihanov ve V. Radlov'dur. Ş. Ualihanov arşivlerinde halk ağzından iki yüzden fazla atasözü yazıp derlenmiştir. Onların içinde günümüzde de kullanılan "Akıl-derya,

gönül–hatiptir; Ağgözlüye verme, dolmazsa koyma; Tavus boynuna bakıp gurur duyar, ayağına bakıp eziyet çeker” gibi atasözleri vardır (Turusbekov, 2002: 87).

Kazak Türk Atasözlerinin Tarihi

Kazak atasözleri 1879 yılında Orenburg’da İbırai Altınсарın’ın Okuma Kitabı’nda insan, kadın, çocuk, anne, baba ve akraba, eğitim, ilim, emek, iyi kalplilik, kötü kalplilik, zenginlik, fakirlik vb. konulara ayrılarak sistemli şekilde yayımlanmıştır. 1906 yılında ise ek bilgilerle tekrar yayımlanmıştır. Bunun gibi Kazak atasözlerinin yazılı hale getirilmesinde A. A. Vasilev, P. Meliorinski, V. V. Katarinski gibi Rus ilim adamları da çok çaba harcamıştır. Kazak dilbiliminin gelişmesini sağlayan ilim adamı Ahmet Baytursinov kendi çalışmalarında atasözlerinin anlamını inceleyerek, “Malım canım için sadaka, canım vicdanımın sadakası” diyerek insanın en değerli manevi zenginliğinin vicdan olduğunu vurgulamıştır. “Çoklukla beraber gören ulu düşün” diyerek birliğin, beraberliğin önemine vurgu yapmıştır. 1925 yılında yayımlanan A. Barcoksin’in “Bin Bir Atasözü” adlı kitabı da bu alanda yapılmış güzel bir çalışmadır. Bu kitapta atasözleri eski zamandaki konuşma tarzıyla verilmiştir. Örneğin:

- Baydan saurıq, jarlıdan baytal şıkpaidi (Zenginden aygır, fakirden kısarak olmaz)
- Mart kelmey jutka, Qajı kelmey dauga barmaysın (Mart gelmeden kıtlık olmaz, hacı gelmeden davaya gidilmez)
- Jortuil joldasına kuyedi, urı serigine kuyedi (Yolcu yol arkadaşına, hırsız ortağına acır)
- Rahatın tubi keyis, mehnattın tubi beyis (Kaygısızlığın sonu – üzüntü, emeğin sonu – mutluluk)

Ve benzeri atasözlerindeki saurik (aygır), mart (mart), jortuil (yolcu), beyis (mutluluk) gibi sözler geçmişten, eski sözcük kullanımından bilgiler vermektedir (Tilepov, 2001: 254). Muhtar Avezov, 1927 yılında yayımlanan “Edebiyat Tarihi” kitabında ve Saken Seyfulin, 1932 yılında yayımlanan “Kazak Edebiyatı” kitabında atasözlerini toplamışlar, onları konularına göre ayırarak terbiye ve eğitim açısından önemli yer tuttuğunu söylemişlerdir. M. Gabdullin “Kazak Halk Ağız Edebiyatı” adlı kitabında atasözlerinin tabiat açısından ve edebi-sosyal yönden önemini inceleyerek avcılık, hayvan besleme, ziraat meslekleri hakkında örneklere yer vermiştir. Kazak atasözlerini bir araya getirip araştıran Ö. Turmanjanov 1935 yılında atasözlerini yayımlamaya

başlamıştır. Onun kitaplarında atasözleri ideolojik anlamlarına göre konulara ayrılarak sınıflandırılmıştır. Kazak dilbiliminde atasözlerini ilk araştıran İ. Kenesbaev'tir. 1940 yılından itibaren deyimler hakkında yaptığı araştırmalarında atasözleri ve deyimlerin birbirine bağlılığı hakkında fikirlerini ortaya koymuştur. Atasözlerini her yönden araştırmış, yeni ilmi fikirler meydana getirmiştir. N. Amosova atasözlerini deyimlerden ayrı bir dal olarak değerlendirmiştir. Diğer yazarların fikrine katılmayan İ. Kenesbaev ise atasözlerinin değişmezliğine ve onların kullanım şekline bakarak deyimler kategorisi dâhilinde değerlendirebileceğini söylemiştir. Bu fikrini sonraki ilim adamlarının birçoğu (V. Vinogradov, R. Sarsenbaev, M. Balakaev, M. Sabitov gibi) benimsemiştir (Kurışjagov, 1987: 255). Atasözleri özel hayattaki değişimlere değer veren halk mirasıdır. Çok az sözcükten oluşmasına rağmen mantıklı, düşünceli ve ahlaklı anlamlar taşımaktadırlar. Atasözlerinde terbiyeli kız, vicdanlı erkek, vatanını koruyan delikanlı, halkın halini hatırlayan soran, durumunu düşünen ağabey, ulusun anası olmaya değer akıllı kadınlar, vatan ve toprak kıymeti, anne-baba ve akrabaların değeri, süssüz, sade bir dille aktarılmıştır. Kazak atasözlerini öğrenci eğitim kitaplarına ekleyerek, gençlerin eskiden duydukları anlamlı sözlerin kutsal kitaptaki öykü gibi akıllarında, düşüncelerinde kalmasını ve ezberlemelerini sağlayan 1879 yılında yayımlanan ilk "Kazak Kitabı"nın yazarı I. Altınсарın'dır (Malaysarin, 2007: 120). XX. yüzyılın 40-90 yıllarındaki halk atasözleri ayrı bir kitap haline getirilmiş ve bu konu ağız edebiyatının önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu araştırmalara örnek olarak B. Şalabaev, M. Gabdulin, Z. Ahmetov ve B. Akmukanov'ın çalışmaları söylenebilir. Kazak halkı diğer halklar gibi yazı sanatı meydana gelmeden önce ağız edebiyatının türlü şekillerini bulup, bunların yardımıyla günlük hayatının her türlü taraflarını tasvir etmiş, sosyal hayatı, bakış açılarını ve hayallerini betimlemiştir (Turusbekov, 2002: 55). S. Nurışev 1959 yılında yayımlanan "Kazak Halk Atasözlerinin Gelişme Tarihi" adlı kitabında Kazak atasözlerinin çıkışı, halkın günlük yaşamı, mesleğine bağlılığı hakkında bilgiler verilmiştir (Smailova, 2002: 65). B. Adambaev 1976 yılında yayımlanan "Halk Hikmeti" adlı kitabında atasözlerini konulara ayırmış ve bazıları hakkında açıklamalar yapmıştır. Ünlü ilim adamı şair M. Alimbaev atasözleri hakkında araştırmalar yapmış ve başka halkların atasözlerini tercüme ederek Kazak dilinin hazinesine birçok atasözü eklemiştir (Adambaev, 1976: 122).

Kazak atasözlerinde yiğitlerin halkına, vatanına çok değer vermesi ve bunları korumalarının en önemli vazifeleri olduğunu anlatan birçok söz bulunur. Örneğin:

- Ер жігіт халқы үшін туады, халқы үшін өледі (Yiğit halkı için doğar, halkı için ölür)
- Елін сүйген ер болар (Halkını seven er olur)
- Жүкті нар көтерер, қайғыны ер көтерер (Yükü deve kaldırır, acıyı yiğit kaldırır)

Bununla birlikte halkı için devamlı mücadele eden, halkını sevip cesur adını alan şahısların karakterlerindeki iyi yanları da atasözlerinde yer almıştır. Bu iyi özellikler şunlardır: sözünde durma, doğruluk, iyi kalplilik, arkadaşlık, dostu için canını feda etmektir. Buna,

- Ердің екі сөйлегені-өлгені, еменнің иілгені-сынғаны (Er yiğidin sözünden dönmesi ölmesi demektir, meşe ağacının eğilmesi kırıldığı demektir)
- Ердің үялғаны-өлгені (Er yiğidin utanması ölmesi demektir)
- Ер жігіт етек-жеңі кең жігіт (Er yiğit çok güçlü olmalı)
- Қоянды қамыс өлтіреді, ерді намыс өлтіреді (Tavşanı kamış, er yiğidi namus öldürür) gibi atasözleri örnek verilebilir (Alimbaev, 2000: 160).

Halk atasözlerinde elinden bir şey gelmeyenlere ve korkaklara da yer verilmiştir. Bu sözlerde onlarla alay edilir. “Қорқақ көлеңкесінен де қорқады” (Korkak gölgesinden de korkar), “Ер бір рет, қорқақ мың рет өледі” (Er bir defa, korkak bin defa ölür) diye çok kısa sözcüklerle korkakların sevimsiz kılığı betimlenmiştir. Sadece kendisini düşünen insanın cesurluk yapamayacağı da anlatılmıştır. Böyle insanlar korkak olur, bazen onlar insanları birbirine düşürür. Örneğin, “Bir korkak bin kolun arasında ihtilaf çıkarır, bir yumru, bir karın (eskiden kazaklar yağı koyunun karnında saklarmış) yağı çürütür” ya da “Bir çuval inciri berbat etmek”, “Бір қорқақ мың қолды ірітер, бір құмалақ бір қарын майды шірітер” diyerek korkak insan hakkında halkın ne düşündüğü anlatılmıştır. Kazak atasözlerinde yurdu koruma hakkında uyanıklık ve güvenlik konuları yer almıştır. Bu konudaki atasözlerinin hepsinde uyanık olmanın gerekliliği anlatılmıştır. “Жау қайда деме-жар астында, бөрі қайда деме-бөрік астында” (Düşman nerede dеме yarın arkasında (çok yakın anlamında), kurt nerede dеме şарқанin altında (beklenmediği yerden çıkar anlamında), “Бір елі ауызға-екі елі қақпақ” (Bir parmak büyüklüğü kadar ағıza, iki parmaklık büyüklüğü

kadar kapak (Ağzını sıkı tut anlamında), “Сақтықта қорлық жоқ” (Uyanık olmak tahkir değil) diye halk uyanık olmaya çağırılmıştır (Nurmahanov, 1960: 165).

Atasözlerinde önemli yer tutan bir konu da toplumsal ilişkiler ve sosyal hayattır. Bu konu sözlü edebiyatının diğer türlerinde olduğu gibi atasözlerinde de geniş yer kaplamaktadır. Kararsızlığı bilmeyen, doğrusunu söyleyen halk, bu konudaki atasözlerinde az kelimeyle anlamı derin sözler söyleyip düşünmeyi sağlamıştır. Türlü tipleri betimleyerek inanılmaz benzetmeleri meydana getirmiştir. Atasözlerinin toplumsal alandaki konuları eğitim, temizlik, terbiye, gelenek, görenekler vb. hakkındadır. Bunlardan yola çıkarak halkın düşüncelerini, bakış açılarını, söylenen hikmetlerinin nasıl olduğunu anlayabilmekteyiz (İsmailov, 1996: 189). Sanat, eğitim, ilim hakkında söylenen atasözlerine baktığımızda bunların insanoğlu için çok faydalı olduğunun vurgulandığını söyleyebiliriz. “Bu dünya –eğitimle-aydınlatılır” diyen atasözleri onu cahillikle karşılaştırarak analiz etmektedir.

- Оқу – білім бұлағы, білім – өмір шырағы (Okumak eğitim kaynağı, eğitim hayat kandili)
- Білімдіге – дүние жарық, білімсіздің – түбі ғарып, Оқыған - озады, оқымаған – тозады (Okuyan kazanır, okumayan yıpranır)
- Өнерліге өлім жоқ (Sanatkâr ölmez)
- Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады” (Güçlü, bir adamı kazanır, eğitilmiş bin adamı kazanır)
- Өнерлінің өрпisi - ұзақ (Sanatkârın alanı geniştir) diyen atasözleriyle halk, sanata, eğitime, okula ve ilime büyük değer vermektedir.

Halk “оқу оқы, білім ал” (oku, oku eğitim al) diye boşuna söylememiştir. Eğitilmiş insanın halka hizmet edip halkın ilerlemesinde önemli rol oynayacağı konusunda emindirler (Akmuhanova, 1950: 166). Sağlık, temizlik, terbiye hakkındaki atasözlerinden, halkın eski zamandan beri gelen ve günlük yaşamında tecrübe edindiği şeyleri öğrenmekteyiz.

- Ауру-астан (Hastalık yemekten)
- Саулық негізі-тазалық (Sağlığın temeli temizlik)
- Денсаулық-зор байлық (Sağlık büyük zenginlik)
- Көзің ауырса, қолыңды тый, ішің ауырса тамағыңды тый (Gözün ağırsa elini kontrol et, karnın ağırsa yemeğini kontrol et)

- Аурудың алдын ал (Hastanın önüne geç) gibi atasözleri sağlık, temizlik hakkında bilgiler vermektedir.

Akraba dilleri Türk, Özbek, Uygur, Kırgız atasözleriyle karşılaştırarak araştıran A. Nurmahanov "Türk Atasözleri" çalışmasında eski Türk dillerindeki atasözlerini incelemiştir. Nurmahanov atasözlerini araştırırken Dede Korkut, Kaşgarlı Mahmut, Hoca Ahmet Yesevi çalışmalarından yararlanmıştı. Türk atasözlerinin kaynağını tespit ederek Türk, Özbek, Uygur, Kırgız ve Kazaklarla ortak atasözlerinin kelime uyumunu araştırmıştır. A. Nurmahanov Türk atasözleriyle ilgili yaptığı karşılaştırmalı araştırma sonucunda akraba dilleri belirten ortak semboller olduğunu belirlemiştir. Bunlar: konu ve anlam ortaklığı, düşünce ve kullanım alanı, doğru ve mecaz anlamda kullanılması, betimleme şekillerinin benzerlikleri, sözcük, dilbilgisi kuruluşunun değişmemesidir (Kaydarov, 1985: 123). Kazak dilindeki atasözlerini akraba dillerdeki atasözleriyle karşılaştıran ve benzerliklerini bulan çalışmalara örnek olarak A. Ahmetov'un, R. Yusupov'un ve D. Mederbekova'nın araştırmaları söylenebilir. Genel olarak Türk dilindeki atasözleri ve deyimler üzerinde dilbiliminin her dalında araştırmalar yapılmıştır. Dilbiliminde akraba ve akraba olmayan dilleri karşılaştırarak araştırma yapan ve kendi fikirlerini açıklayan bilim insanları arasında L. Royzenzon, Y. Avalini, E. Soloduha, Y. Soloduv, M. Kopilenko, M. Sabitov, A. Şakirov, Z. Ahmetjanova gibi isimleri de sayabiliriz. B. Adambaev yaptığı çalışmada halk atasözleri ve edebiyatının tabiatını, terbiye ve hayati anlamını, gelişme yollarını, edebi özelliklerini, şairlik sanatını öğrenme yollarını açıklamıştır (Kojahmetov, 1950: 145). Araştırmacı kendi monografilerinde söz konusu olan meselelerden başka Ayazbi, Jirenşe gibi belagat sahipleriyle ünlü hatipler Tolebi, Kazıbekbi, Aytekebi, hatip Bahadürler Janibek Koşkarulu ve Sırım Datulu'nun konuşmalarından da örnekler vermiştir. Kazak atasözlerini derleyen ilk ilim adamı Şokan Ualihanov'dur. Ş. Ualihanov'un "Tandamalı Şıgarmaları - Seçkin Eserler" kitabında bulunan bazı atasözleri günümüzde de önemini kaybetmemiştir. O zamandan başlayarak Kazak atasözleri başka eserlerde ve edebi kitaplarda da yayımlanmıştır. Kazak atasözlerinin araştırılması, "Kazak Edebiyatının Tarihi" kitabında yayımlanan Belgibay Şalabaev'in "Atasözleri" adlı bilimsel çalışmasıyla başlamıştır. Atasözlerini her yönüyle araştırarak inceleyenlerden biri de Malik Gabdulli'dir. O, "Kazak Halk Ağız Edebiyatı" kitabında atasözlerini toplayıp yazılmasına sebep olanları söylemiş, çıkış tarihini edebi ve

toplumsal önemini belirlemiştir. Maşhur Jusip Köpey'in de atasözleriyle ilgili çalışmaları vardır ve incelenmeye değerdir. Bu eser günümüzde tekrardan titizlikle incelenmesi gereken bir eserdir. M. Köpey eserlerindeki atasözlerini çok ciltli kitabının beşinci cildinde Kazak folkloruyla birlikte yayımlamıştır. Bu kitabın özetinde atasözlerinin toplanma sırasına göre değil alfabe sırasına göre yayımlandığı belirtilmiştir (Köpeyuli, 2005: 318). M. Köpey kitabında bazı atasözlerin çıkış tarihinden söz ederek açıklamalar da yapmıştır. Atasözlerinin toplanmasına bakarsak, halkın yaşantısıyla, insanların karakteriyle vb. ortaya çıkan atasözleri çoktur ama M. Jusip bu atasözlerine kendi örneklerini eklememiş, onların özel ayrıntılarını ve önemini açmamıştır diyebiliriz. M. Köpey'in kitabındaki atasözlerine bu yönden bakılması çok önemlidir. Köpey kitaptaki atasözleri farklı konulara ayırmıştır (Köpeyuli, 2005: 267-295). Mesela,

- Sanat, bilim, akıl hakkındaki atasözleri: Ақыл білім азығы, білім ырыс қазығы (Akıl bilimin gıdası, bilim iyiliğın temelidir)
- Birlik hakkında atasözleri: Есептескен дос болмайды, тірлік күші-бірлікте (Hesaplaşan dost olamaz, işin gücü birliktedir)
- Saygı ve insanlık hakkında atasözleri: Иесін сыйлағанның – итіне сүйек сал (Sahibi saygı gösteren köpeğе kemik ver)
- İnsan karakteri üzerine atasözleri: Айдан-анық, сүттен-ақ, Күннен-жарық, судан-тұнық (Aydан ачık, сүттен beyaz, güneşten aydın, sudan duru)
- Sağlık ve hastalık hakkında atasözleri: Айналдырған ауыру алмай қоймас (Uzun zaman geçmeyen hastalık öldürür)
- Halk ve yer konusunda atasözleri: Ел даусыз болмайды, тау қарсыз болмайды (Halk ayrılıksız olmaz, dağ kuşsuz olmaz)
- İş hakkında atasözleri: Бейнет түбі-рахат (Emek verir keyif)
- Adalet konusunda atasözleri: Әділ бидің елін дау араламайды, Әділ патшаның елін жау араламайды (Adil hakemin milletine anlaşmazlık, Adil sultanın milletine düşman baş sokmaz)
- Varlık ve yokluk hakkında atasözleri: Бар ағайын пәтуада болмас, Жоқ ағайын сатуда болмас (Abiliğın hepsine birlik olmaz, Alışverişte akrabalık olmaz)
- Aile hakkında atasözleri: Жақсы әке қырық жыл азық (İyi baba – kırık yıllık gıda)

M. Köpey'in eserlerindeki atasözleri konularının çokluğu ve hacimli olması yönüyle değerlidir. Eserde 1152 atasözü alfabe sırasıyla verilmiştir. Özellikle insan huyunun özelliği, nasıl oluştuğу, günlük

hayatı, geleneği, dini vb. konulara dikkat çekilmiştir. Halk edebiyatı eserlerinde sadece akraba halklar arasında bulunan atasözlerine değil, tarihi duruma göre geçici ilişkide bulunan başka halklardan girmiş atasözlerine de rastlanmaktadır. Tarihte Kazakların, Türk, Çin, Moğol, Arap, İran, Rus halklarıyla medeni, ticari ilişkiler kurduklarını biliyoruz. Arapların medeni öğelerinin çoğunun medeni ve ahlaki yaşamda yer aldığını görmekteyiz.

Kazak ağız edebiyatında Arapçadan gelmiş kelimeler ve eserler çoktur. Edebiyatın, ilmin, medeniyetin temsili olan Araplarla Kazak halkının arasındaki bağlantının bin yıllık geçmişi vardır. Araplar bize sadece İslam dinini değil, bununla birlikte Arap yazı edebiyatını da getirmişlerdir. Arap topraklarındaki medeniyetin, kültürün, ilmin Orta Asya'da yer alması Kazak halkının edebiyatında önemli yer tutmuştur. Dilimizde Arapça, Farsça ve diğer lehçelerden gelme Türkçe kelimeler o kadar çoktur ki onu araştıranlar özel dil bilgisine sahip olmadan eski kelimelerin kökenini anlayamazlar (Canibekov, 1959: 256). Kazak ve Arap atasözlerinin gelişmesi, İslam dininin Kazak toprağında yeşermesi, Arap savaşı, orta asırdaki Arap klasik edebiyatı ve ilminin Kazak ülkesinde kullanılmasıyla başlamıştır. Bunlardan yola çıkarak Kazak toprağında Arap medeniyetinin geniş yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Ebu Nasr El-Farabi, Kaşgarlı Mahmut gibi bütün Doğu devletlerinin ortak ilim adamları, ilim merkezi olan Küfa, Basra, Bağdat gibi şehirlerde eğitim görmüşlerdir. Eski yazılı eserler de Arapça yazılarak Arap medeniyetinin bir parçası haline gelmiştir (Donabaeva, 2004: 133). Araplar eski zamandan beri atasözleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalara göre bir sözün atasözü olması için şu önemli şartları taşıması gerekmektedir: Kısa olması, anlamının ve benzerliklerinin tam olmasıdır. Arap atasözlerinde göçebe halkın ahlaki durumu, duyguları, düşünceleri, konuşma tarzları, gelenekleri, görenekleri, batıl inançları yer almaktadır. Tabii, atasözlerinin ne zaman ortaya çıktığı belli değildir. Yine de onların sosyal bilgilerine göre hangi asırda meydana geldiğini anlayabiliriz. Arap atasözleri belli bir tarihi olaya ya da ünlü kişilerin ismine bağlı olabilmektedir. Tabii o kişilerin söylediği fikirler bazen doğru olmayabilir. Örneğin,

- جزاء جزاء سنمار (Onun teşekkürü-Sinnimar'ın teşekkürüdür) "İyiliğe kötülük yaptı" anlamındadır. "Sinnimar" Arap mitlerinde kötü insan olarak tanınır.
- اشأم من البسوس (Kokuyu Basustanda iyi duyar)
- أبصر من زرقاء اليمامة (Zarka el- Yemâmedan da bilgin)

Kazak Türk Ve Arap Atasözlerinin Karşılaştırılması

Son yıllarda diller arası ilişkilerin çoğalmasıyla dil sınıfları ve onların kuruluşu hakkında araştırmalar daha çok yapılmaktadır. Dil araştırmacıları dilleri karşılaştırarak araştırmalarını yapmaktadır. Bu araştırmalar dilleri karşılaştırma, dillerin arasındaki özellikleri ve akraba olmayan diller arasındaki benzerlikleri açıklamaya da imkân sağlamaktadır. Dilbilimde özellikle deyimler alanında dilleri karşılaştırarak çok araştırma yapılmıştır. İlim adamları iki ya da daha fazla dil arasındaki deyimlerin, atasözlerinin özelliklerini araştırmaya önem vermiştir (Turmancanov, 1953: 134). Şu anda Arap ve Kazak dillerindeki deyimleri ve atasözlerini yabancı dillerdeki atasözleri ve deyimlerle karşılaştırarak araştıran birçok çalışma yapılmıştır. Arap atasözlerini başka dillerle karşılaştırarak araştırmalar yapmak eski zamandan beri devam etmektedir. VII. yüzyılda meydana gelen Arap yazı edebiyatının diğer halk yazı edebiyatlarına örnek olduğunu tarihi kaynaklardan öğrenebiliyoruz. VII. ve VIII. yüzyıldan itibaren Arap dil bilgisinde, konuşma sanatıyla ilgili çalışmalar yazılı hale gelmeye başlamıştır. O dönemlerde ilim merkezi olan Küfa, Bağdat gibi Arap şehirlerinde ilim adamları eğitim görüp, çalışmalarını Arapça yazmıştır. Arap dilindeki konuşma sanatının özellikle "Halk Hikmetinin" diğer dillerle karşılaştırılması, İran ve Türk halklarının araştırmalarında yer almıştır.

Mukayeseli dil araştırma çalışması olarak Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ü Lügat-it Türk" eserini söyleyebiliriz. Çalışmanın genel yapısı, yapılış yolu, ilim insanları arasında tartışmalara sebep olmuştur. Çoğu ilim insanı Kaşgarlı Mahmut *Divan*'ının tamamen Arap sözlüğü sistemine göre düzenlendiğini söylemiştir. Çünkü Kaşgarlı Mahmut söz konusu olan çalışmasında sözlüğün adının Arap dilinden alındığını belirtmiştir. Sözlüğün genel yapısı da o dönemdeki Arap sözlükleriyle benzerlikler göstermektedir. 1915 yılında ünlü ilim adamı G. Berşresser, *Divan*'ın el yazısını bulduktan sonra, 1917-1919 yılında yayımlayarak Kaşgarlı Mahmut sözlüğünü Abu İbrahim İshak İbni İbrahim al- Farabi'nin "Divani al- Adab" adlı Arap sözlükçülüğüyle tasarlamış, eski yazı çalışmasını örnek almış diye varsaymıştır. G. Berşresser'in bu varsayımına ek olarak Ahmed Muhtar Omar, *Divan*'daki özellikleri ve yapım sistemini Arap sözlükleriyle özel olarak analiz ettikten sonra Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ü Lügat-it- Türk" çalışmasının Arap sözlüklerini örnek aldığını kanıtlamıştır. Bu bilgiden sonra *Divan* hakkında daha önceden yapılan çalışmaların yanlışlığı

kanıtlanmıştır. İlim adamı R. Dankov'un "Divani al-Adab" ve "Divan-ü Lügat-it- Türk" çalışmalarını karşılaştırarak yaptığı araştırma sayesinde Divan'ı diğer dillere çevirme imkânı doğmuştur. Gerçekten Divan'ın yapım sistemi ve bölümlere ayrılması, hatta bölümlerin konuları bile "Divani Al-Adab"a çok benzemektedir. Kaşgarlı Mahmut sözlüğü oluştururken Farabi'nin sistem temelini esas almıştır (Kaşgarlı, 1998: 156). Farabi eserinin özetinde Arap dilinin sözcük fonu ve kullanımı hakkında bilgiler vererek eserinin yapım yollarını anlatmıştır. Onunla birlikte Allah'a, peygambere şükürünü ve hamdını söylemiştir. Kaşgarlı Mahmut özetinde de bunlardan söz etmiştir. Fark ise *Divan*'da Türk dillerinin övülerek eserin Al-Muktadi'a bağışlandığının söylenmiş olmasıdır. Farabi sözcükleri Arap alfabesi kökenine göre ayırmıştır. Kaşgarlı Mahmut eserindeki Arap diline ait sesleri ve dil özelliklerini Türk sözcükleriyle pekiştirmek istemiş ve onlarla ilgili açıklamalar yapmıştır (Kurşjagov, 1987: 255).

İki eserdeki kelimeler ve terimler benzer ama anlamları farklıdır. Böyle durumlarda Kaşgarlı Mahmut onlara eklemeler yapmış her biriyle ilgili açıklamalar yapmıştır. Bunula birlikte Kaşgarlı Mahmut bazı Türk sözlerine, atasözlerine benzer atasözlerine de yer vermiştir. Kaşgarlı Mahmut'un eserleri hakkında geniş anlamda araştırmalar yapan V. Mahpirov, eserin değeri hakkında kendi eserlerinde düşüncelerini belirtmiştir. Onun fikrinde, bu eser o asırdaki değerli çalışmalardan biridir (Kaşgarlı, 1998: 198). Kaşgarlı Mahmut kendi eserini Arap dilinde yazmış ve Arap dilinin dil bilgisini, edebi ölçüleriyle halk mirasına örnek teşkil eden atasözlerini birleştiren araştırmalar yapmıştır. Genel olarak iki yüz yetmiş Türk atasözünü belirli bir kelimeye örnek olarak vermiştir. Bunun yanında Arap dilindeki benzer atasözleri de örnek olarak verilmiştir. Arap atasözünün sayısı eserde on dokuz tanedir. *Divan*'daki Türk ve Arap atasözleri sadece anlam olarak benzerlik göstermektedir. *Divan*'daki Türk atasözlerine örnek olarak verilmiş Arap atasözleri semantik mana ve benzerlik yönünden birbirine uzaktır. Burada Kaşgarlı Mahmut atasözlerinin anlam olarak benzerliğine değil, kullanım benzerliğine dikkat etmiştir. Atasözlerini örnek olarak vermekte farklı yollar kullanmıştır:

- Arapçası – ان مع العسر يسرا (Zorluktan sonra kolaylık gelir)
Türkçesi – Emek yerde kalmaz
- Arapçası – لا يلسع المؤمن من حجر مرتين (Akıllı ikinci defa çukura düşmez, Akıllı adam aynı hataya ikinci kez düşmez)

Türkçesi – Samratkidan korkan kuş kırk yıl ağaç üzerine oturmaz.

- Arapçası – ما على الرسول الا البلاغ (Elçide tek haber vardır)

Türkçesi – Yeni at yanmaz, elçi ölmez

- Arapçası – يأتيك بالاخبار من لم تزود (O senin bilmediğin haberi getirir)

Türkçesi – Uzak yerin haberini kervan getirir

Divandaki Arap ve Türk atasözlerinin özeti, anlamı, aynıdır (Turmancanov, 1953: 185). Divandaki atasözlerinde dilbilim ve eskiden gelen geleneklerin hepsi dikkate alınmıştır. İki dildeki atasözlerinin semantik manası benzerdir ve nesir metoduyla yazılmıştır. Ama onların dil, dil bilgisi, söz dizim terkihi çok farklıdır. Genel olarak Kaşgarlı Mahmut bunlara değil, atasözlerinin anlamına dikkat etmiştir. *Divan*'daki Arap ve Türk atasözlerinin anlamı farklıdır. Bunu şöyle açıklayabiliriz. İlk olarak *Divan*'daki iki dilin dil şebekesi farklıdır. İkincisi *Divan*'ı kâğıt üzerine yazanların atasözlerini tam olarak anlaması gerekmektedir. Kaşgarlı Mahmut Türk atasözüne örnek olarak verilen Arap atasözünün her birine açıklamalar yaparak farklılıklarını göstermeye çalışmıştır. Genel olarak *Divan*'daki Arap atasözleri hala kullanımdadır. Eskiden dünyanın bilim hazinesi, vatani olan Arap toprağında eğitim alan, araştırmalar yapan Kaşgarlı Mahmut'un bu eseri sadece Türklerin değil, Arapların da çok değerli zenginliğidir.

Arap ve Kazak Türk Atasözlerinin Eşleştirilmesi

Sözle İlgili Atasözleri

- اذا كان الكلام من الفضة فالسكوت من الذهب (Söz gümüşse sükût altındır (Mansur, 1984: 98)
- Көп сөз бос, аз сөз алтын (Çok söz boş, az söz ise altındır)
- الجوعان لا يشبع من الكلام (Aç insan lafla 'sözle' doymaz)
- Құрғақ сөз құлаққа жақпас (Boş laf kulağa hoş gelmez)
- الجواب اللين يصرف الغضب (Yumuşak bir cevap, sinirini bastırır (Buti, 1983: 72)
- Жақсы сөз болса жаның тарқайды (Hoş söz ruhunu sakinleştirir)

Çalışmak ve Örnek İnsan Olabilme Hakkında Atasözleri

- من جد و جد ومن زرع حص

- Еңбек етсең ерінбей Тояды қарның тіленбей (Kim emek harcarsa, emeğinin karşılığını görür, kim ekin biçerse onun faydasını görür)
- ما تزرع تحصد (Ne ekersen onu biçersin)
- Не ексең соны орасың (Üşenmeden çalışırsan, dilenmeden karnını doyurursun)
- الاخلاص شيء جيد حتى اذا لم ينظر اليه احد (Kardeşlik iyi bir şey, biri göz dikene kadar)
- Ырыс алды ынтымақ (Birlik beraberlik bereketi getirir)
- البركة في البكور (Bereket berekettendir)
- Ерте тұрған келіннің Бір ісі артық (Erken kalkan gelin fazladan bir iş görür)
- الحركة بركة (Harekette bereket)
- Әрекет болмай берекет болмас (Hareket olmadan, bereket olmaz)
- لكل مجتهد نصيب (Her gayrette bir şey var)
- Еңбек түбі береке Көптің түбі мереке (Çalışma olursa bereket, çokluk olursa bayram olur)
- ما كل بيضاء شحمة (Beyazın hepsi yağ değildir)
- Жылтырағанның бәрі алтын емес (Parıldayan her şeyi altın sanma)
- الوقاية خير من العلاج (Muayene olmaktansa, tedbir almak daha iyidir)
- Аурып ем іздегенше Ауырмайтын жол ізде (Hastalanıp ilaç arayacağına, hastalanmama yollarını ara)
- لا تبصق في البئر فقد تشرب منه (Kuyuya tükürme yoksa sonra içemezsin)
- Су ішлен құдығыңа түкірме (Su içtiğin kuyuna tükürme)
- من ذهب وراء ارنبين فقد كليها (İki tavşanın da peşinden giden, hiçbirini yakalayamaz)
- Екі кемеңің құйрығын ұстаған суға кетеді (İki tane geminin ucundan tutan suda boğulur)
- صاحب صنعة مالك قلعة (Sanat sahibi kale sahibidir)
- Кәсіп, кәсіп түбі нәсіп (Sanat yaran nasibini bulur)
- من حفر حفرة لآخيه وقع فيها (Garbavi, 2000: 167-168) (Birine çukur kazma kazsan kendin düşersin)
- Біреуге ор қазба, өзің түсерсін (Birine çukur kazma kendin düşersin)

Sabırla İlgili Atasözleri

- الطمع في المال عار (Dünya mal mülke doyumsuzluk hayâdandır)

- Озған мұрат, қалған ұят (Önden giden murat, sonda kalan da hayadır)
- الصبر مفتاح الفرج (Sabır mutluluğun anahtarı)
- Сабыр түбі- сары алтын (Sabır eden, altın bulur)
- لكل شيء ابانه (Safrat, 1985: 124) (Her şey kendi zamanında olur)
- Әр нәрсе өз уақытымен қызықты (Her şey zamanında güzeldir)

Dostlukla İlgili Atasözleri

- خير الاصحاب من ذلك على الخير (İyi dostlar iyiliğe götürür)
- Жақсы достар жақсылыққа апарады (İyi dost iyiliğe götürür)
- الصديق عبد الضيق (Salih, 2002: 91-93) (Gerçek dost düştüğünde sana kol koltuk gerendir)
- Нағыз дос құлап жатқанда қолтығыңнан сүйейді (Gerçek dost düştüğünde sana kol koltuk gerendir)

Bilim ve Öğretmen Hakkında Atasözleri

- من علمني حرفا صرت له عبدا (Ben bir harf öğretmenin kölesiyim)
- Ұстазыңды ұлы әкеңдей сыйла (Öğretmenine kendi baban gibi saygı göster)
- العلم انفع من المال (İlim dünyadan pahalıdır)
- Алтын алма, білім ал (Altın alma, bilim al)
- رأس الدين المعرفة (Dinin başı tanımak, bilmektir)
- Діннің негізі білімде (Dinin temeli bilimdedir)
- جسم البغال و الاحلام العصافي (Vücudu boğa kadarsa da akli kuşun akli kadar)
- Түйедей бойың болғанша, Түмедей ойың болсын (Deve kadar boyun olmaktansa, düğme kadar aklın olsun)

Genel Olarak Atasözleri ve Benzer Atasözleri

- هم في هذا الامر مختلفون هم في هذا الامر مختلفون (Onlar bu işte her taraflı)
- Аққу-көкке, шортан көлге, шаян жерге.(Martı semaya, balık göle, böcek yere)
- ان الحطان اذان (duvarın da kulağı var)
- Үй артында кісі бар.Жер екеш жердін құлағы бар (Evin arkasında birisi var, yerin de kulağı var)
- العادة هي طبيعة ثانية (Alışkanlık ikinci huy)
- Ауыру қалса да, әдет қалмайды (Hastalık gider, ama huy ditmez)
- كل طلعة و لها نزلة (Her çıkışın bir inişi vardır)
- Әр өрдің еңсі бар (Her çıkışın bir inişi vardır)

- لا دخان بلا نار و لا خبر بلا اصل (Ateşsiz tütün olmaz, sebepsiz de ses çıkmaz)
- Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды (Rüzgâr olmadan ot hareket etmez)
- صاحب البيت ادرى بما فيه (Evinde ne olduğu sahibine belidir)
- Үйіңде не бары иесіне мәлім (Evinde ne olduğu sahibine belidir)
- كل ادم يجد هواء (Her adam havasını bulur)
- Тең теңімен, тезек – қабымен (Her adam kendi dengini de kendi çuvalını bulur)
- جیر الضاحکین اخرهم (Son gülen çok güler)
- Соң күлген оң күледі (Son gülen, iyi güler)
- الجنون خون (Canlının her çeşidi vardır)
- Біреуге мал қайғы, біреуге жан қайғы (Birine mal dert, birine can dert)
- فاقد الشيء لا يعطيه (Verecek bir şeyi olamayan bir şey vermez)
- Соқыр тауыққа бәрі бидай (Kör tavuğa da her şey buğday)
- من شب على شيء شاب عليه (İnsanı uzun zaman yaptığı işinden soğutmak zordur)
- Сүтпен сіңген мінез, сүйек пен кетеді (Sütle sinen huy, ancak kemikle beraber çıkar)
- لكبره اشترى جبنة حمراء (Yaşı ileri olmasına rağmen kırmızı mont alır)
- Сақалың ағарса да, шайтаның қалмайды (Sakalın ağarsa da, şeytanın bırakmaz)
- جندي واحد في الميدان لا يساوي شينا (Meydandaki tek askerin gücü güç değildir).
- Жалғыздың үні шықпас, Жаяудың шаңы шықпас (Yalnızın sesi soluğu çıkmaz, yayanın da ayağının tozu çıkmaz)
- لا عار الفقر (Fakirliğin ayıbı yoktur)
- Байлық-мұрат емес, кедейлік ұят емес (Zenginlik murat değil, fakirlik ayıp değil)
- حبل الكذب قصير (Yalanın yolu kısadır)
- Өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам (Yalanın mumu yatsıya kadardır)
- العاقل من غمزة و الجاهل من الرفصة (Kötüye dayak, iyiye işaret)
- Жаманға-таяқ, жақсыға ишарат (Kötüye dayak, iyiye de işaret)
- الرشل يجلب الفضل (Akli azın azabı çoktur)
- Ақылы аздың азабы көп (Akli az olanın azabı çok olur)
- لا فائدة منه (Ondan hiç fayda yok)
- Пайдасынан зияны (Yararından zararı daha çok)
- الجار جار و ان جار (Komşun adaletsiz olsa da komşun olarak kalır)

- Көрші қақысы – тәңір ақысы (Komşu hakkı, Allah'ın iltifatıdır)
- لكل داء دواء (Her hastalığın şifası vardır)
- Әр ауырудың емі бар (Her hastalığın şifası vardır)
- قس قبل القطع (Kesmeden önce ölç)
- Жеті рет өлшеп бір рет кес (Yedi kere ölç ve bir kere kes)
- بين حانة و مائة ضاعت لحانا (Hane ve Mane arasında kötülük olur)
- Екі әйел алғанның құлағы тынбас, Есекке мінгеннің аяғы тынбас (İki hanımı olanın kulağı, eşeğe binenin de ayağı rahat etmez)
- الف من الكلب (Hüseyin, 2000: 111-115) (Köpekle arkadaş olmak)
- Ит те иесін сыйлайды, Итте иесіне тартады (Canibekov, 1959: 171-175) (Köpek sahibine saygı gösterir, köpek de sahibine çeker)

Kazak ve Arap Atasözlerinin Anlam Olarak Benzerliği

Tarihte şiirleri Araplar gibi çok kullanan halk yoktur. Bundan dolayı atasözleri de çok kullanılmaktadır. Gerçekten de Arap şairlerinin konuşmaları atasözleri ile doludur. Zamanın değiştiği, toprakların savaşla alınabildiği ve çeşitli silahların kullanıldığı zamanlarda, büyük teknolojik ilerlemelerle atom bombasının da icat edilmesiyle sıkıntılı zamanlar yaşanmıştır. Bu dönemlerde atasözlerinin kullanımı azalmıştır diyebiliriz. Ama insanlar yine de her asırda duygularını şarkılarla, atasözleriyle bağlayarak tatlı dille sonsuz sevgiyi söylemiştir. Her atasözü manası ve kullanışı yönüyle benzerlikler göstermesine rağmen zıt yönleri de olabilir. Atasözleri hikmetli sözlerdir, gözü kapalı olanları uyandırmak, maneviyat aşılacak gibi güçlere sahiptir. Bunun yanında dinleyenlerde güzel bir duygu oluşturmak, hastaya geçmiş olsun demek, iyiyi övmek vb. durumlarda atasözlerinin kullanımı ne hoştur (Malaysarin, 2007: 120). Atasözlerinin söylenecek durumunu, ortamını tam tutturmaya çalışmak gerekir. Eski Arapların dediğine göre şairin sırrı bu dengeyi koruyabilmekten geçmektedir. Araplar belli bir zaman ticaret ve medeni işler için toplanırlardı. Yılın her ayında büyük pazarlar açılırdı. Bu pazarlarda sadece mal alıp satımı yapılmazdı. Buralarda şairler de kendilerine yer edinmişlerdi. Ozanlar halk önüne çıkarak kendilerini överek düşmanlarını aşağılamış, şairler ise sevgi ve pehlivanlar hakkında konuşmuşlardır. Bundan dolayı bu pazarlar ilim merkezi olarak görülmüştür. İslam dini faydalı ilmi aramayı farz olarak kabul etmiştir. Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) bilim aramayı nasihat etmiştir. O (s.a.v.) hadisinde "İlim Çin'de de olsa dahi gidin alın" demiştir. İşte bundan dolayı Müslümanlar için ilim aramak sünnet

ve vacip haline gelmiştir. Onlar nereye gitseler ilim öğrenir ve öğretirlerdi. Camileri ilim ocaklarına dönüştürmüşlerdi. İlim için okullar, medreseler açmışlardır. Âlimlerin derslerini dinlemek her bir Müslümanın hakkıdır. Bildiğini de başka Müslümanlara aktarmak da âlimin işidir. İslam dininin yayılmasından sonra Araplar başka halkların ilminden de faydalanmıştır. Arap medeniyeti tarihinde uzun yıllara dayanan çeviri dönemi, Arapların ilme çok saygı gösterdiklerini delilidir. Araplar ilim öğrenmeyi bütün ömür işi kabul etmişler ve cahilliği fakirlikten daha kötü bilmişlerdir. Bu konu hakkındaki atasözlerine örnekler verelim:

- Arapça: جهلك أشد لك من فرك (Senin cahil olman, fakir olmandan daha kötüdür)
- Kazakça atasözü: Cahillik fakirlikten daha kötü
- Arapça: كل شيء ينقص بلانفاق الا العل (İlim hariç, her şey kullandıkça azalır)
- Kazakça atasözü: Akıl azalmaz ilim bozulmaz
- Arapça: تعلم و لو بالسحر (Sihir için dahi olsa, ilim almaya gayret et (Muhammed Safrat, 1985: 113)
- Kazakça atasözü: İlim iğne ile kuyu kazmak gibi (Kurişjagov, 1987: 12-15)

Öğretmenlere ve ilim sahiplerine saygı göstermek, ilmi yüceltmek gerekmektedir. Merak duygusu, öğretmenlerin ve ilim arayanların ortak duygusu olmalıdır. Ünlü Mısır edebiyatçısı Taha Hüseyin'in çocukluğunda kör olmasına rağmen, yorulmadan ilim arayarak dokuz yaşında hafız olduğunu bilmekteyiz. Herkes, hatta annesi babası da onu şeyh diye yüceltmıştır. İşte halk onu ve onun ilme olan aşkını ve ilmini böyle selamlamıştır. Din öğretmenlerine saygı duymak, ilmi yaymak halkın hayat görüşünü oluşturmaktadır. Arapların düşüncesinde dinin aslı ilim öğrenmek ve öğretmektir. Bunun nedeni ilmin halkı aydınlatmasıyla sonsuz mutluluğu getireceği düşüncesidir. Bununla ilgili atasözleri:

- Arapça: من علمنى حرفا صرت له عبدا (Ben bir harf öğretenin kölesiyim)
- Kazakça atasözü: Öğretmenine büyük baban gibi saygıda bulun
- Arapça: رأس الدين المعرفة (Dinin başı tanımak, bilmektir)
- Kazakça atasözü: Dinin aslı ilimdedir
- Arapça: العلم أنفع من المال (Muhammed Safrat, 1985:139) (İlim dünyadan pahalıdır)
- Kazakça atasözü: Altın alma ilim al

Okuyup öğrenmeyi üç kategoride sayabiliriz. Birincisi; iradesiyle ilim okuyarak aramaktır. İkincisi; soru sormaktır. İnsan soru sormazsa kendini geliştiremez. Üçüncüsü; tekrarlama ve yoğun bir şekilde çalışmaktır. Arap anlayışında kitap en hayırlı dosttur ve gayretsiz kimse ilme ulaşamaz.

Hayatı Abbasi döneminde geçen büyük âlim el-Câhiz, Arap tarihinde ilim konusunda örnek olabilecek insanlardan biridir. İlim yolunda çok çalışmıştır. İlim adamları ve edebiyatçılarla çok yakın bir ilişki kurmuştur. Onlardan çok şey öğrenmiş ve çok kitap okumuştur. Böylece ilmi meseleleri derinden inceleme fırsatı bulmuştur. Her türlü ilimde kendini yetiştirmiş ve edebiyatçı olmuştur. Konuşma, derin düşünce ile muhatabının anlayabileceği şekilde olmalıdır. Çünkü çok söz gümüş az söz altındır. Düşünmeden konuşmak gıybet, çekememezlik ya da boş laftır (Malaysarin, 2007: 125).

Arap halkının, şairleri ile ünlü olduğunu herkes bilmektedir. Onlar şiir söyleyerek kendi kimliklerini kaybetmeden doğru üslubu kullanarak ve düşünerek konuşmalar yapmıştır. Bu konudaki atasözlerine örnekler verelim:

- Arapça: اذا كان الكلام من الفضة فالسكوت من الذهب (Söz gümüşse, sükût altındır)
- Kazakça: Çok laf gümüş, az laf altındır
- Arapça: اللحق يوخز عينيه مرة (Buti, 1983: 69) (Hakikati konuşmak, göze saplanmış iğne gibidir.)
- Kazakça: Gerçek yaydan fırlamış ok gibidir

İnsan kötü alışkanlıklardan ve huylarından tamamen arınamaz. Yine de aklımızla duygularımızı, düşüncelerimizi, alışkanlıklarımızı düzeltebiliriz. Araplara göre insan eğer hata yaparsa önce onu itiraf etmeli sonra onu düzeltmeye çalışmalıdır. Bu doğru ve adil bir davranıştır. Terbiyeli insan hata yapmayan değil, hata yapıp sonra onu düzelterek o hatayı bir daha yapmamaya çalışandır. Gerçek hata ise onu yapıp farkında olmamak, düzeltmeye çalışmamaktır. Arapların atasözlerinde hatayı mertçe itiraf etmek ve düzeltmek önemlidir. Bu konuyla ilgili söylenmiş atasözlerinden birkaçı:

- Arapça: الرجوع الى الحق الخير من التماذى فى الباطل (Uzun zaman kandırmaya devam etmektense, hakikati kabul etmek daha makbuldür)
- Kazakça: Hatayı itiraf etmek mertliktir
- Arapça: أترك الشر يترك (Abdülhamit el-Garbavi, 2000: 37-38) (Kötülüğü terk et, o da seni terk eder)

- Kazakça: Kötülüğü iyilik siler

Topluma lazım olan şey verdiği sözü tutmaktır. Bu insanların ilişkilerinde başrol oynamaktadır. İnsanların çoğu verdiği sözü tutmamaktadır. Birbirlerine ihlaslı davranmamaktadır. Bunların olmaması balıkların susuz bir ortamda kalması gibidir. Mesela,

- Arapça: الاخلاص شيء جيد حتى اذا لم ينظر اليه احد (Kardeşlik iyi bir şey biri göz dikene kadar)
- Kazakça: Bereket öncesi ihlas
- Arapça: صورة المودة الصدق (Doğruluğun yüzü sevimli gözüdür)
- Kazakça: Dost ağlatarak söyler, düşman güldürerek söyler (Malaysarin, 2007: 139)

Sonuç olarak kendi kendini terbiye etmesi, verdiği sözün ardında durması Arap halkı için övünülecek alışkanlıklar arasındadır. İslam'da verdiği sözü tutmaya yönelik nasihatler vardır. İslam dini her bir Müslümandan verdiği sözü tutmasını istemektedir. Bunun gibi ahlaki fikirler ve düşünceler Arap halkının doğru toplumu inşa etmesini sağlamıştır. İslam dini insanlığı çalışmaya yöneltmek için "Semadan ne altın ne gümüş yağması söz konusu" diyerek işsizlikle savaşmıştır.

Dil toplum hayatının aynasıdır. Bu dünyada insan için en önemli şey çalışmaktır. Kim çalışmıyorsa ve çalışmayı sevmiyorsa, o zaman o insan iki dünyada da mutlu olamaz. Çalışma ile ilgili atasözleri şunlardır:

- Arapça: ينتظر النجاح لمن يعشق عمله (Amelini seven, felahı bekler)
- Kazakça: Çalışma dibi bereket, çoğunun dibi bayram
- Arapça: و لكل الشغل قد يكون على كرسنة (Her bir işin, kendi hüneri vardır) (Mecmugatul, 1996: 25-26)
- Kazakça: Emegın de hüneri vardır (Şalabayev, 1948: 282-288)

Bu atasözü iş ve harekette gayret etmenin gücünü belirtmektedir. Toplumun zenginliği yaşayan halkın emek ve alın teri ile belirlenebilir.

Mütevazılık insanın özel hayatındaki tutum ve davranışlarını bildiren bir sıfattır. Mütevazılık insanı kibir ve gösterişten kurtardığı için insan ilişkilerini dengeli ve sağlıklı bir zemine oturtur. Gayret ise her türlü zorluğun aşılmasında en büyük yardımcıdır. Gayret ile mütevazılık birbiri ile ilişkilidir. Gayret ile mütevazılık kendi kendini terbiye etmektir. Gayret ve mütevazılık hakkında Arap halkının atasözleri çoktur.

- Arapça: أى المرافق لا تترك بالمتاعب (Her bir işin bir zahmeti vardır)
- Kazakça: Zorluksuz iş mi var?
- Arapça: الحركة بركة (Hareket eden, bereket bulur)
- Kazakça: Hareket olmadan, bereket olmaz
- Arapça: البركة البكور (Erken işe koyulan, bereket bulur) (Ebül Mansur, 1984: 85)
- Kazakça: Erken kalkan gelinin bir işi artıdır

Arap yarımadasının iklimi çok sıcaktır. Yağmur çok az yağmaktadır. Yarımadanın çoğunluğu çöldür. Önceleri yarımada sakinleri çobanlıkla geçimlerini sağlamıştır. Genellikle göçebe olarak yaşamıştır. Oradaki insanlar çölün sıcağı ve rüzgârı ile yaşamayı öğrenmiştir. Yolda su bulaslar israf etmeden kullanırlardı çünkü bir daha suyun nerede karşılarına çıkacağını bilmiyorlardı. Bunun gibi yabani hayvan görünce de yiyebilecekleri kadar avlamışlardır. İşte bundan dolayı Araplar “Ağaçtaki on tane kuştan eldeki bir tanesi yeğdir” ya da “Yarınki tavuktan bugünkü yumurta yeğdir” diye düşünmüşlerdir (Alpisbaeva ve Auesbaeva, 2001: 25-35).

İnsanlığın övünülecek ortak özelliklerinden bazıları mertlik, sabır, çalışkanlık ve faydalı tutumları desteklemektir. Bunlar toplumun gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Büyük toplumların hepsi ülkelerinin bağımsızlığını korumak zorundadır. Bu toplumlar yukarıda saydığımız özellikler ile medeniyetlerini geliştirmeli, bu yolda var olan güçlerini ortaya koymalıdır. Yukarıda verdiğimiz atasözleri, Arap halkının geçmişteki ve şimdiki varlığına delildir. Hatta şimdiye kadar Arap halkı bugününü ve geleceğini yukarıda saydığımız özellikler ile şekillendirmektedir (Muhammed Safrat, 1985: 123). İnsanı hayvandan ayıran özellik; insanda akıl ve iradenin var olması ve birlik olarak toplumu oluşturmasıdır. İnsanlar beraberlik, arkadaşlık, komşuluk gibi toplumsal ilişkiler kurarlar. Dostlar gerçek duygularla birbirlerine bağlıdır. Birbirlerine yardım ederler ve her zorluğu, mutluluğu paylaşırlar. Bu konudaki atasözlerine bakalım:

- Arapça: حافظ على الصديق و لو فى الخريق (Ateşe düşse dahi, arkadaşını koru)
- Kazakça: Dostun kötü durumdaysa ona yardım et
- Arapça: الصديق عبد الضيق (Mahmud el-Hüseyn, 2000: 204) (Gerçek dost, düştüğün zaman elini uzatandır)
- Kazakça: Gerçek dost düştüğünde koltuğundan kaldırandır

Bugün toplum iyice ilerlemiş durumdadır. İnsanlık büyük uygarlıklara sahip olmuştur. Ama emanete hıyanet etmemek, yabancılara iyilik yapmak, herkesle iyi ilişkiler kurmak gibi davranışlar değişime uğramamıştır. Eğer toplumun her bir ferdi bu prensipleri yerine getirirse insanlık arasında sevgi, merhamet, arkadaşlık oluşur ve bütün dünya güllük gülistanlık olur. Cömertlik ve sabır insan hayatındaki temel prensiplerdir. Bir insan geniş düşünceli, dostlarına yumuşak başlı ve kendi nefesine sert olmalıdır. Diğer insanlara kaşı cömert davranmalı ve onların çıkarlarını düşünmeli, kendisine istemediği şeyleri başkasına da istememelidir. İslam dini insanları cömertliğe, zorluklara karşı sabırlı olmaya çağırmaktadır. İnsan bu dünyada her türlü afetler ve zorluklarla karşılaşacaktır. Böyle durumlardan sağ salim çıkmak için sabırlı, dayanıklı ve cömert olunması gerekmektedir. Hatasız insan yoktur. Birisinin hatasını affedebilmek ise ahlakların en büyüğüdür. Sabır ise başarının anahtarıdır. Bununla ilgili atasözlerine bakalım:

- Arapça: تأمل العيب عيب (Eksikliği düşünmek eksikliklerdir)
- Kazakça: Eksikliği düşünmek eksikliklerdir
- Arapça: الصبر مفقاح الفرج (Ebül Mansur, 1984: 155) (Mutluluğun anahtarı sabırdır)
- Kazakça: Mutluluğun anahtarı sabırdır (Sattarov, 1990: 422)

Çin felsefesinde de dünyadaki insanların hepsi kardeştir. Kardeşlik, adil olmak, cömertlik, dayanıklılık insanlığın etnik prensiplerini oluşturmaktadır. İnsanlarda bu vasıflar olmazsa toplum ilerleyemez. Cömertliğin ve dayanıklılığın olmadığı devletlerde barış ve istikrar olmaz.

Uygarlığın esasını yaratıcılık ve hayat oluşturmaktadır. Bu sebepten dolayı farklılıklarımızı bu yaratıcılığa ve hayata bağlayabiliriz. Arap atasözleri, Arap uygarlığının önemli esaslarından biridir. Bu sözler Arap yaratıcılığını ve Arap hayatını göstermektedir. Bu uygarlık üşenmeden, yorulmadan ilim arayışındadır. Çünkü ilim paha biçilemez bir zenginliktir. Arap kültürü söz söylendiğinde ihlase, sabra, incitmemeye, yalandan korunmaya, doğruluğa, adil olmaya, sadakate, vadeyi bozmamaya, cömertliğe, affediciliğe, sevgiye, kardeşliğe, namus ve mertliğe, işsizliğe karşı koymaya çağırmaktadır.

SONUÇ

Atasözleri asırlardan beri nesilden nesle miras kalan ve devam eden halk hikmetleridir. Atasözleri her halkın tarihini, yaşamını, sosyal

hayatını göstermektedir. Halkın yaşama bakışı, keyifleri, acıları ve sevinçleri hakkında bilgiler atasözlerinde yer almaktadır. Halk başından geçen tecrübelerini özetleyerek onu güzel bir dille bir sonraki nesle iletir. Atasözleri halkın hayat tecrübelerinden çıkan düşünce örneği, nasihatler toplamı olan görkemli vecizelerdir. Atasözleri konuları ve anlamlarına göre yaşam değişimlerini her yönden belirten ve toplumdaki türlü ilişkileri doğru bir şekilde ileten sözlerdir. En önemlisi atasözleri halk hazinesidir. Atasözlerini oluşturanlar da kullananlar da halkın kendisidir. Yani atasözlerini meydana getiren halktır. Arap dünyasında doğmuş olan atasözlerinin dışında farklı milletlerden gelen atasözleri de vardır. Medeni ilişkiler veya başka yollarla yabancı dillerin özlü sözleri, hikâye motifleri de Arap dünyasına girmiştir.

Türk ve Arap halkının atasözleri uygarlığın temellerinden biridir. Bu sözler, Türk-Arap yaratıcılığının izlerini ve içeriğini göstermektedir. Bununla beraber milletin uygarlığından da haber vermektedir. Bu ortak uygarlık üşenmeden, usanmadan ilim aramaya davet etmektedir çünkü ilim paha biçilmez bir zenginliktir. İlaveten atasözleri halkı düşünmeye, yalan söylememeye, doğruluğa, cömertliğe, mütevazılığa, ihlâsa, sevgi ve kardeşliğe, çalışmaya ve gayretli olmaya çağırmaktadır. Atasözlerin anlamı her halkın yaşam özellikleri, manevi yaşamı ve yaptığı işlerle doğrudan ilişkilidir. Arap ve Kazak Türk dillerindeki atasözlerinde anlatılan olaylar sadece o dilin özelliklerini belirtmektedir. Bu çalışmada bunları araştırarak ve karşılaştırarak benzerlikler ve etkileşimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Salih. (2002). *الأمثال العربية*, Beyrut: Darül Magrifa.
- Abdülhamit el-Garbavi. (2000). *المنتقى من الحكم والأمثال والأقوال*, Beyrut: Darül Kitabul Alamiy.
- Adambaev, B. (1976). *Halk Hikmeti*. Almatı: Mektep Yayınları.
- Akmuhanova, B. (1950). *Kazak atasözleri*. Almatı: Kazaktyn Memlekettik Korkem Adebiet Yayınları.
- Alimbaeva, M. (2000). *Atasözler*. Almatı: Atamura Yayınları.
- Alpısbaeva, K. & Auesbaeva, P. (2001). *Kazak Halkının Atasözleri*. Almatı: Jazuşı Yayınları.
- Buti, V. (1983). *ترجمة الأبي*. Beyrut: Darul Nahdatul Arabiya Yayınları
- Canibekov, A. (1959). *Kazak Dili Sözlüğü, 1. Cilt*. Almatı: Ana Tili Yayını.

- Donabaeva, A. B. (2004). *Hikmetliğin Kökeni Aynı*. Almatı: Atamura Yayınları.
- Ebül Mansur. (1984). *كتاب نثر الدور*. Kahire: Hayatul Mısriyatul Amma Lil-Kitab.
- Gabdulin, M. (1996). *Kazak Halkının Ağız Edebiyatı*. Almatı: Sanat Yayınları.
- Kurişjagov, A. (1987). *Atasözler ve Vecizeler*. Almatı: Jazuşı Yayınları.
- İsmailov, O. (1996). *Babalar Sözü - Hikmetin Kaynağı*. Almatı: Ana Tili Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (1998). *Türk Sözlüğü. 2. Cilt*. Almatı: Hant Yayınları.
- Kaydarov, A. T. (1985). *Etnodilbilimi. İlim ve Emek*. Almatı: İlim ve Emek Yayınları.
- Kojahmetov, K. (1950). *Kazak Atasözleri*. Almatı: Ğılım Yayınları.
- Köpeyuli, M. J. (2005). *Eserler. 5. Cilt*. Pavlodar: Pavlodar Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Malaysarin, C. (2003). *Kazak Atasözleri*. Almatı: Jalın Yayınları.
- Mahmud, el-Hüseyin. (2000). *الأمثال الشعبية*. Kahire: Mektebetül Usra Yayınları.
- Mecmugatul, M. M. (1996). *موسوعة الأمثال, Mucellad 14, 3. Cilt*. Beyrut: Daru Mektebetil Hilal.
- Muhammed, Safrat. (1985). *الأمثال الشعبية*. Kahire: Darul Maarif Yayınları.
- Nurmahanov, A. (1960). *Kazak Edebiyatının Tarihi*. Almatı: Ğılım Yayınları.
- Samilova, A. T. (2002). *Kazak Atasözleri*. Almatı: Ana Tili Yayınları.
- Sattarov, K. (1990). *Akılın Kaynağı, Atasözler*. Almatı: Jazuşı Yayınları.
- Şalabayev, B. (1948). *Atasözü (Kazak Edebiyatının Tarihi)*. Almatı: Kazak Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Şarbatov, G. Ş. (1961). *Arapça Halk Atasözleri ve Deyimleri*. Moskova: Inostrannoi Literatura Yayınları.
- Tilepov, J. (2001). *Kazak Halkının Atasözleri*. Almatı: Ğılım Yayınları.
- Turmancanov, Ö. (1953). *Kazak Atasözleri*. Almatı: Ğılım Yayınları.
- Turusbekov, A. (2002). *Kazakların Atasözleri*. Göçebeler. Almatı: Atamura Yayınları.
- Velihanov, Ş. (1980). *Seçmeli Eserler Toplamı*. Almatı: Jazuşı Yayınları.